

דף שבועי

בס"ד

פרשת ויגש, תשפ"ד, מספר 1549

מדקויות לשוניות של מדרש, לעיון בהתפתחות

דמותו של יוסף הצדיק

אריה ארזי

נתחיל את הבירור בהשוואה בין חלומו של יעקב בבית אל לחלומותיו של יוסף.

חלום יעקב

חלום יעקב (כח:יב, כא)³ מתמקד כולו בקשר שבין יעקב לקב"ה. שמו של הקב"ה נזכר חמש פעמים בחלום עצמו, ושש פעמים נוספות בתגובת יעקב לאחר שהתעורר מהחלום. יעקב, הבורח חסר כול מפני אחיו הרוצה להורגו, מחפש את הגנת הקב"ה ואת קרבתו.

חלומות יוסף

חלום ראשון: "וַהֲנֵה אֲנַחְנוּ מֵאֱלֹמִים אֱלֹמִים בְּתוֹךְ הַשָּׂדֶה וְהֵנָּה קָמָה אֱלֹמֹתִי וְגַם נָצְבָה וְהֵנָּה תִסְבְּינָה אֱלֹמֹתֵיכֶם וְתִשְׁתַּחֲוֶינן לָאֱלֹמֹתַי" (לז:ז). חלום שני: "וַיֹּאמֶר הִנֵּה חֲלֹמֹתַי חִלּוּם עוֹד וְהֵנָּה הַשָּׁמַשׁ וְהַיָּרֵחַ וְאַחַד עֶשְׂרֵת כּוֹכָבִים מִשְׁתַּחֲוִים לִי" (שם:ט).

בשני החלומות הללו בולט נושאם: יוסף עצמו ומעמדו המורם גבוה גבוה בקרב משפחתו ואולי אף בעולם כולו. יוסף בחלומו מלא ושבע מעצמו וממעמדו. בשני החלומות אין זכר כלשהוא לקב"ה; יוסף אינו מזכירו כלל, אינו זקוק לו ואינו מבקש את קרבתו.

עמידה בניסיון בבית פוטיפר

גם בהמשך דרכו של יוסף, כשהוא נזרק על ידי אחיו לבור, מוצא מן הבור ונמכר לעבד במצרים, התורה אינה מזכירה פנייה כלשהיא של יוסף לקב"ה. הפעם הראשונה שבה מוזכר שם שמיים בסיפור יוסף היא בסירובו להיענות לפיתוייה של אשת פוטיפר. יוסף אומר לה: "אֵינְנִי גֹדֵל בְּבֵית הַזֶּה מִמֶּנִּי וְלֹא חֶשֶׁךְ מִמֶּנִּי מֵאוֹמְרָה כִּי אִם אוֹתָךְ בְּאֶשֶׁר אֶת אֲשֶׁתוֹ וְאִיךָ אֶעֱשֶׂה הָרָעָה הַגְּדֹלָה הַזֹּאת וְחִטָּאתִי לֹא-לוֹהִים" (לט:ט). יוסף טוען שאינו רוצה למעול באמון שנתן בו אדונו פוטיפר, וכן אינו רוצה לחטוא לא-לוהים. ככל הנראה כוונתו לעבירה על גילוי עריות שעליה מצוים גם בני נח וביניהם גם אשת פוטיפר. יוסף אומנם מזכיר את הקב"ה בהקשר של איסור עריות, אך אינו פונה אליו ואינו מבקש ממנו דבר.

בבית הסוהר במצרים

האזכור הבא של שם שמיים מופיע כאשר יוסף נמצא בבית הסוהר, ומקבל שם תפקיד ומעמד מיוחדים. מסתבר, שגם בשלב זה לא השתנה יחסו של יוסף לקב"ה. מי ש"מכניס" את הקב"ה לתוך הסיפור הוא הכתוב, בעדות חיצונית-אובייקטיבית, ולא יוסף בדבריו:

המדרש אומר על יוסף הצדיק: "רוח הקודש שרתה עליו מנעוריו ועד יום מותו והייתה מנהגת אותו בכל דבר חוכמה".

אנו ודאי לא נחלוק על רבותינו בעלי המדרש, אולם ננסה לעסוק במאמר זה בהתפתחות אישיותו של יוסף הצדיק, וכיצד ראה מנקודת המבט הסובייקטיבית שלו את מקומו של הקב"ה בחייו. נתחיל את עיוננו במדרש בראשית רבה,² המלמדנו שיש דמיון רב מאוד בין קורות חייהם של יעקב אבינו ושל בנו האהוב יוסף:

אמר רבי שמואל בר נחמן: אלה תולדות יעקב, יוסף, לא היה צריך קרא למימר כן, אלא אלה תולדות יעקב ראובן. אלא מה ת"ל יוסף? אלא שכל מה שאירע לזה, אירע לזה. מה זה נולד מהול, אף זה נולד מהול. מה זה אמו עקרה, אף זה אמו עקרה. מה זה אמו ילדה שנים, אף זה אמו ילדה שנים. מה זה בכור, אף זה בכור. מה זה נתקשה אמו בלידה, אף זה נתקשה אמו בשעת לידה. מה זה אחיו שונא אותו, אף זה אחיו שונאים אותו. מה זה אחיו בקש להרגו, אף זה בקשו אחיו להרגו. מה זה רועה, אף זה רועה. זה נשטם, וזה נשטם. זה נגנב שתי פעמים, וזה נגנב שתי פעמים. זה נתברך בעושר, וזה נתברך בעושר. זה יצא לחוצה לארץ, וזה יצא לחוצה לארץ. זה נשא אשה מחוצה לארץ, וזה נשא אשה מחוצה לארץ. זה הוליד בנים בחוצה לארץ, וזה הוליד בנים בחוצה לארץ. זה ליווהו מלאכים, וזה ליווהו מלאכים. זה נתגדל על ידי חלום, וזה נתגדל על ידי חלום. זה נתברך בית חמיו בשבילו, וזה נתברך בית חמיו בשבילו. זה ירד למצרים, וזה ירד למצרים. זה חלה את הרעב, וזה חלה את הרעב. זה משביע, וזה משביע. זה מצוה, וזה מצוה. זה מת במצרים, וזה מת במצרים. זה נחנט, וזה נחנט. זה העלו עצמותיו, וזה העלו עצמותיו.

בדרך כלל לשון המדרש היא קצרה וישירה, ובהתאם לכך ניתן היה לצפות, שבקשר לחלום יכתוב המדרש 'זה חלם וזה חלם', או 'זה חלם ועלה לגדולה וזה חלם ועלה לגדולה'. יש א"כ לברר מה טעם מצא המדרש לבחור בניסוח: "זה נתגדל על ידי חלום, וזה נתגדל על ידי חלום". התשובה לשאלה זו תידון בסוף המאמר.

* אריה ארזי סמנכ"ל בדימוס של אוניברסיטת בר אילן, מחבר הספר "פניו אליך – פנים חדשות בפרשיות התורה".

** נכתב לעילוי נשמות כל הנספים במערכה, ולזכרם של כל הנופלים ה' יקום דמם. 1 פרקי דרבי אליעזר ל"ט. 2 בראשית רבה, פד, ח.

תודתו לקב"ה ואת אמונתו העמוקה בהנהגת א-לוהים ובהשגחתו הפרטית.

מפגש יוסף עם אחיו

לאחר נאום הודה התוודע יוסף לאחיו (מה:ג-ח). המלבי"ם מבאר את דברי יוסף: "ועתה אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אתי הנה" (שם:ה). לדבריו, יוסף שלא יכול היה לדעת מה בליבם של האחים כיוון בדבריו למספר אפשרויות. תמצית דבריו היא: 'אין בליבי מאומה עליכם כי כולנו מופעלים על ידי הקב"ה שגלגל את הדברים'. כך הסיר יוסף מעליהם את האחריות למעשה מכירתו, וחזר פעם נוספת על תפקידו של הקב"ה באומרו: "ועתה, לא אתם שלחתם אתי הנה כי הא-לוהים" (שם:ח). בנאומו ציין יוסף את הקב"ה שלוש פעמים כמי שמניע את כל מה שהתרחש.

לאחר פטירת יעקב

אחי יוסף חששו מנקמתו של יוסף, שנדחתה לדעתם עד פטירת אביהם, לכן הם באו ליוסף עם "צוואה כביכול" של יעקב, שלפיה ביקש יעקב מיוסף לסלוח להם. הם חשו גם שלא נעשה עימהם צדק כל עוד לא באו על עונשם, ולכן הם הציעו ליוסף: "ויילכו גם אחיו ויפלו לפניו ויאמרו הֲנֵנו לְךָ לְעֲבָדִים" (נ:יח). בתשובתו לאחיו חזר יוסף על דבריו, תוך מאמצים לשכנע אותם בכנותו: "ויאמר אֲלֵהֶם יוֹסֵף אֵל תִּירְאוּ כִּי הִתַּחַת אֶ-לוֹהִים אָנִי? וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֶ-לוֹהִים חֲשַׁבָה לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֶׂה פִּיֹם הַזֶּה לְהַחִיֵּת עִם רַב" (נ:יט-כ). בשלב זה האמין יוסף בכל ליבו בהשגחה הפרטית שהביאה אותו למקומו, ולא היה בליבו מאומה על אחיו.

גם בצוואתו של יוסף לאחיו עולה התובנה שלו שהכול בידי ומידי שמיים; ברור לו כי התוכנית הא-לוהית היא להוציא את בני ישראל מצרים והוא נחוש בדעתו לצאת עימם: "וישבע יוסף את בני ישראל לאמר פֶּקֶד פֶּקֶד אֶ-לוֹהִים אֶתְכֶם וְהִעֲלֶתֶם אֶת עַצְמֹתַי מִצְרָה" (נ:כד).

מה רב המרחק שעבר יוסף מנער בעל חלומות, שאין בהם מקום לקב"ה, ליוסף הזקן ושבע הימים שמבין את מקומו של הקב"ה בחייו ומנהיג את עולמו כרצונו.

כעת נוכל להשיב לשאלה שבה פתחנו: מדוע התנסח המדרש "זה נתגדל על ידי חלום וזה נתגדל על ידי חלום", לעומת אפשרויות הניסוח האחרות. תשובתנו היא שאי אפשר להשוות בין חלומות יעקב לחלומות יוסף. חלומות יעקב המלאים ביראת א-לוהים אכן העלוהו לגדולה, אבל חלומותיו של יוסף עצמו, חלומות שאין בהם שם שמיים כלל, אלה לא העלוהו לגדולה. אדרבה, הם הורידוהו לבור שחת ולבית האסורים. החלום שהעלה את יוסף לגדולה הוא דווקא חלום פרעה, כפי שפירש רש"י: "וזה נתגדל על ידי חלום, של פרעה".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

ויהי ה' את יוסף ויט אלו חסד ויתן חנו בעיני שר בית הסהר. ויתן שר בית הסהר ביד יוסף את כל האסירים אשר בבית הסהר ואת כל אשר עשים עם הוא היה עשה. אין שר בית הסהר ראה את כל מאומה בידו באשר ה' אתו ואשר הוא עשה ה' מצליח (לט:כא-כג).

זה הסבר שניתן על ידי המספר המקראי, אך התורה אינה כותבת שיוסף עצמו מרגיש בחסדו של הקב"ה או מייחס את הצלחותיו שלו לקב"ה.

נראה שבמהלך הזמן שבו היה יוסף במאסר בבית הסהר התחילו לפרוח ניצני השינוי בזיקה של יוסף אל הקב"ה. יוסף פנה אל שר המשקים ושר האופים ואמר להם: "מדוע פניכם רעים היום? ויאמרו אליו חלום חלמנו ופתר אין אתו, ויאמר אֲלֵהֶם יוֹסֵף הֲלוֹא לֹא-לוֹהִים פְּתָרְנִים סִפְרוּ נָא לִי" (מ:ז-ח). כאן, בפעם הראשונה הכיר יוסף בצורך לזכות בעזרת ה', כפי שפירש הרמב"ן.⁴

למרות האמור, יוסף עדיין לא הבין את תפקידו של הקב"ה בחייו; הוא לא פנה אל ה' בתפילה ובבקשה שיפדהו מבור השבי, אלא ביקש את עזרת שר המשקים באומרו: "כי אם זכרתי אתך כאשר ייטב לך ועשית נא עמדי חסד והזכרתי אל פרעה והוצאתני מן הבית הזה" (שם יד). בעיני בעלי המדרש נחשב דיבור זה כעוון ליוסף.⁵

יוסף בעומדו לפני פרעה

התורה אינה מספרת מה התחולל בנפשו של יוסף באותם שנתיים, מאז יצא שר המשקים לחופשי ועד לחלומותיו של פרעה, אולם נראה כי במהלך הזמן הזה עברה אישיותו של יוסף שינוי משמעותי ביותר; הוא הבין והפנים שהקב"ה הוא האחראי לכל הקורות אותו, במיוחד מאז שהורד מצרים.

כאשר נקרא יוסף מבית האסורים לעמוד לפני פרעה ונתבקש לפתור את חלומות פרעה, הוא אמר: "ויען יוסף את פרעה לאמר בלעדי א-לוהים יענה את שלום פרעה" (מא:טז). בהמשך דבריו של יוסף לפרעה נזכר שם הא-לוהים ארבע פעמים נוספות. יוסף לא דיבר על עצמו ועל יכולותיו, ומדבריו נראה שבמכוון לא הדגיש את יכולותיו שלו בפתרון החלום; כל תפקידו התמצה בהבאת דבר הא-לוהים אל פרעה.

ייתכן שאמונתו העמוקה של יוסף בא-לוהים, שנתן לו את היכולת לפתור את החלום, הקרינה על פרעה עצמו והשפיעה עליו להכיר בא-לוהים וביכולת של יוסף להבין את דבר א-לוהים, כפי שאמר לעבדיו: "ויאמר פרעה אל עבדיו הנמצא כזה איש אשר רוח א-לוהים בו. ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע א-לוהים אתך את כל זאת אין נבון וחקם כמוך" (מא:לח-לט).

בתקופה מאוחרת יותר היה זקוק פרעה אחר לאותות, מופתים, דיונים וויכוחים עם משה רבנו, ולעשר מכות עד שהכיר בא-לוהים, בניגוד גמור לכך נפעם פרעה זה מאמונתו העמוקה של יוסף והכיר בקב"ה מיידיה וללא היסוס.⁷

יוסף נותן שמות לבניו

ויקרא יוסף את שם הבכור מנשה כי נשני א-לוהים את כל עמלי ואת כל בית אבי ואת שני השני קרא אפרים כי הפרני א-לוהים בארץ ענני (מא:נא-נב).

הביטוי: "נשני א-לוהים" קשה לפירוש,⁸ אם כי ברור שבנתינת השם 'אפרים' לבנו הצעיר הביע יוסף את

4 בפירושו על אתר. בדרך זו הלכו גם רד"ק ומפרשים נוספים.

5 בראשית רבה פ"ט.

6 מא:כה-לב.

7 נקודה מעניינת נוספת היא שדווקא במפגש זה, שבו התנהג יוסף בענווה, בניגוד גמור ליוסף בעל החלומות, דווקא כאן גילה פרעה את יכולותיו באומרו: "אין נבון וחקם כמוך" (מא:לט).

8 ראו פירושי האלשיך והרש"ר הירש.

9 רש"י על בראשית רבה פ"ד, ו, י, וכך פירש גם 'עץ יוסף'.